
УДК 811.161.2'282 (477.41/.42) (043.3)

Дмитро Марєєв

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка, м. Глухів

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ДИНАМІКОЮ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ: ФОНЕТИКА

На основі аналізу матеріалів «Атласу української мови» (АУМ) та польових записів 2010–2016 рр. за тією самою програмою в тих самих населених пунктах через відносно тривалий проміжок часу визначено стабільні мовні вияви та висвітлено тенденції розвитку фонетики східнополіського діалекту.

Ключові слова: східнополіський діалект; фонетика; тенденції розвитку; мовна динаміка.

Мова становить складну динамічну систему, що розвивається в часі та просторі. Про вплив цих загальних форм буття на мову слушні зауваження висловив Ф. де Соссюр, зазначивши таке:

1). Оскільки абсолютної нерухомості мови не існує, тому через деякий час мова вже не буде тотожною сама собі.

2). Еволюція не відбувається однаково по всій території поширення, а варіюється залежно від місцевості; ще ніколи і ніде не було зареєстровано випадку, щоб мова повсюдно змінювалася однаково [11: 199].

У зв'язку з цим динамічні процеси, які зафіксовано в одній говірці чи в діалектному континуумі, не обов'язково повторюватимуться на інших теренах. Проте показовими залишаються тенденції та причини змін, закономірності розвитку говірок.

Заставне різного часу фіксації вивчення фонетики східнополіського діалекту показало, що в багатьох говірках наявні ті ж рефлексії голосних і приголосних, що були виявлені 60–70 років тому під час записування матеріалів до АУМ.

© Д.А. МАРЄЄВ, 2017

Найменших змін зазнали фонетичні явища, які:

1) утворюють широкі ареали, спільні з іншими українськими діалектами, зокрема: уживання [a] (< [o]) перед складом із наголошеним [a] (у словформі *ха'л'ава* (АУМ I: к. 73)); збереження групи [mn], відсутність її переходу в [вн] (АУМ I: к. 96); послідовна реалізація [хв] у словах типу *хвіст, хворост, хвалити, хватати* (АУМ I: к. 97); відсутність переходу [з] в [дз] (*зе'лени, звон, зер'но, зв'ер, зм'єї, зойк*) (АУМ I: к. 106); реалізація *dj в [ж] (*'сажа*) (АУМ I: к. 119); уживання [x] у слові *колихати* (АУМ I: к. 135); відсутність протези в слові *орати* (АУМ I: к. 143); збереження [г] у слові *горох* (АУМ I: к. 144);

2) є поліськими ядерними елементами:

— вживання [e] на місці ненаголошеного *ě після губних: попри вплив української літературної мови та інших говорів, який виявляється в частішому функціонуванні [i] як рефлексу ненаголошеної фонемі /*ě/, у багатьох східнополіських говірках вимова типу *вед'ро, ме'шок, пе'сок, вет'ри* зберігається. На відміну від слів із передньоязиковими перед ненаголошеною фонемою /*ě/ (*д'і(е)'док, д'і(е)'ла, д'і(е)'теї, т'і(е)'ла, у гн'і(е)-зд'і*), подібні форми меншою мірою зазнають фонетичних змін, ймовірно, через особливості артикуляції попередніх приголосних;

— уживання [y] в словформах *дуб'рова, 'замуж* (АУМ I: к. 85, 86);

— вимова *гу'рок* 'огірок'. Така форма (без початкового [o]) характерна також для більшості говорів білоруської мови та прилеглих російських говірок (АУМ I: к. 87; II: к. 126; ЛАБНГ II: к. 189; ДАРЯ I: к. 37);

3) поширені у наддеснянській східнополіській смузї, де був ослаблений вплив південно-східного наріччя: вимова початкового [y] на початку словформ *ус'л'ін, ук'р'ін, уч'кур* (АУМ I: к. 59, 61, 88); акання (АУМ I: к. 71) — риса, що є частиною східнослов'янського масиву акання [14: 215] (*'радаст', 'золата, 'сала, ба'гата; ви'сокага*) та не підтримується впливом української літературної мови, де опозиція /o/ ~ /a/ в ненаголошеній позиції не нейтралізується [14: 212]. Просування акання в окаючий ареал, як і окання в акаючий, наштовхується на перешкоди структурного характеру (докладніше [9: 122; 14: 257]);

4) утворювали густе пасмо ізоглос з іншими явищами фонетики й морфології, що зумовлено генезою говірок¹. Це, зокрема, притаманна крайнім північним та північно-західним східнополіським говіркам реалізація наголошеного *ě в [i] в назві *дїрка* (АУМ I: к. 4), м'якість [с], [з], [н] перед голосними переднього ряду (АУМ I: к. 102), уживання протетичного [в] перед наголошеним [o] (*'воз'єро, 'вос'єн*) (АУМ I: к. 140) тощо.

Повторне обстеження східнополіського діалекту підтверджує висновок Г.І. Мартинової про вплив середньонаддніпрянського діалекту на східнополіські говірки [12: 322].

¹ Помічено, що за умови, коли діалектні масиви чітко розмежовуються (що можна трактувати як вияв статичності), а зона вібрацій вузька, то одна з діалектних груп виникла на території відносно недавно [5: 98]. У цьому разі низка рис у східнополіських говірках постала внаслідок поширення окремих білоруських рис.

Потрапляючи під тиск південно-східного наріччя, на півдні східно-поліського діалекту розширюється територія ікавізму (див. к. 1): у середині ХХ ст. тільки в 4 обстежуваних східнополіських говірках у ненаголошеному закритому складі на місці /*o/ виступав голосний [i], за нового обстеження мовного простору — у 46 говірках, більшість із яких знаходиться на півдні діалекту. Зауважимо, що аналіз просторової поведінки словоформ із голосним [i] на двох хронологічних зрізах, який походить з /*ǝ/ (д'ід, д'іти, л'ізти, т'іло, с'іно, сн'іг, с'ітка, сл'ід, хл'іў, р'ічка, р'ідко, оџр'іх, хр'ін, о'б'ід, в'ітер, в'іра, н'ішки, св'іт, зв'ір, см'іх, зм'ії, б'ілка, д'ідок, д'іла, д'ітеї, т'іла, поз'іхи, с'інок'іс, ц'іпил'но, л'іси, хл'іби, у хл'і'в'і, у гн'із'д'і, нас'іка, ц'ілуват', сн'івайе, в'ідро, м'ішок, н'ісок, в'ітри), з /*e/ (т'ітка, л'ід, ж'інка, ш'ч'ітка, до'н'ік, сл'із, ки'с'іл', ш'іст', с'ім, кур'ін', н'іч, йач'м'ін', ос'ін, погр'іб, поп'іл), з /*o/ (в'із, р'із, л'ії, т'ік, ос'л'ін, по'р'із, во'р'іт, ок'р'ін, в'ін, р'іў'чак, у к'ін'ц'і, рад'іст', н'ід'перти, н'ідож'ди) та з /*ɔ/ (зам'іж, д'іброва), засвідчив, що в східнополіському діалекті реалізація /*ǝ/, /*e/, /*o/, /*ɔ/ в звуковій [i] в різних словоформах та фонологічних позиціях відбувається неоднаково й залежить від попереднього приголосного, наголошеної чи ненаголошеної позиції, закритого чи відкритого складу.

У північних говірках східнополіського діалекту (зокрема в наддеснянських) найвідчутніші зміни відбулися в наголошеній позиції. Простежується скорочення дифтонгічних позицій: як видно, наприклад, з к. 1, у середині ХХ ст. дифтонги на місці /*o/ в наголошеному закритому складі було засвідчено в 82 говірках, а за нової експлорації — у 68, при цьому із 50 н.п., у яких, згідно зі свідченнями АУМ, було виявлено [yo], у 13 говірках за сучасними спостереженнями безальтернативно вживається [o].

Припускаємо, що у північних східнополіських говірках [yo] (< /*o/) нерідко переходить в [o], а [ie] (< /*ǝ/, /*e/) — в [e] за підтримки російської мови та її говорів. Крім того, двозвук переходить у найбільш близький йому за артикуляцією монофтонг.

У тих говірках, де дифтонги збереглися, за частотою вживання вони поступаються монофтонгам. Загалом дифтонги в поліських говорах належать до зникаючих звуків [2: 46], що підтверджує думку про те, що упродовж історії відбувається «зменшення кількості голосних, які розрізняються в одній і тій же позиції в одному й тому ж артикуляційному просторі» [10: 132].

Давній [*i] реалізується в тих же алофонах, що і в середині ХХ ст.: як [i] та, частіше, [и]. У позиції після шиплячих приголосних спостережено часткове руйнування опозиції [i] : [и] внаслідок заміщення однієї фонемі іншою після деяких консонантів. Напр., у 4 сучасних аналізованих говірках можна почути *при'ч'іна*, *ч'істи*, але *'жито*, *'ширши*; в 1 н.п. [и] спостережено після [ч], [ш], а голосний [i] — після [ж] (див. к. 2.). У багатьох говірках на північному заході діалекту засвідчено варіативність [i] : [и] після одного із шиплячих, а в сполученні з іншими виступає або [i], або [и]. Зокрема, у 15 н.п. фіксуємо сполуки [жи], [ши] і вживання [чи] // [ч'і], у 5 н.п. — [чи], [ши] та [жи] // [ж'і], у 3 н.п. — [ч'і], [ш'і] та [ж'і] // [жи].

Отже, сполука [ч'і] виявляється частіше за [ж'і] та [ш'і], оскільки [ж], [ш], можна припустити, більшою мірою зазнали депалаталізації, ніж [ч]. Учені вважають, що процес дисплаталізації шиплячих, що виник у дописемний період, спочатку охопив [ж], [ш], а пізніше — афrikату [ч] [13: 49]. За спостереженнями А.М. Залеського, у мовленні з усіх шиплячих найчастіше пом'якшується [ч], що зумовлено як збереженням м'якості [ч'] у значній частині українських говорів, так і можливим впливом російської мови, у якій [ч] зберіг м'якість [8]. Приблизно на 33 % збільшилася кількість говірок, у яких у позиції після всіх шиплячих співіснують голосні [і] та [и] (к. 2).

На відміну від середньополіських говірок, у яких майже повсюдно функціонують паралельні форми з [йа] — [йе] [15: 45], у східнополіських говірках ці сполуки можуть виявляти різний розвиток. Зокрема, у багатьох досліджуваних говірках низка словоформ починається переважно на [йа]: *йа'дро*, *йач'м'єн'*; порівняно з попереднім хронологічним зрізом, у сучасних східнополіських говірках словоформи *йаїце*, *йа'киї*, *'гайтис'*, *'кайтис'* та *йеїце*, *йе'киї*, *'гайтис'*, *'кайтис'* співіснують частіше. Аналіз структури слів *пам'ять* та *кип'яток* засвідчує збільшення кількості говірок, у яких у цих словоформах паралельно уживається сполука [йа] та голосний [е]. У формі *Явдоха* ситуація інша: більшого поширення набув типово поліський варіант, який починається на [йе]. На сході досліджуваного діалекту активувалися форми слів з голосними [і] та [и]: *йі'дроха*, *йіїце*, *йі'киї*, *'гайтис'*, *'кайтис'*, *йід'ро*, *йіч'м'ін'*, *'памит'*, *'пам'ит'*, *кипи'ток*, *кип'і'ток*.

Консонантизм у східнослов'янських мовах виявляє більшу тенденцію до збереження, аніж вокалізм, якщо порівняти їх із фонетикою давньоукраїнського стану [7: 3]. В аналізованому часовому проміжку більшу стійкість системи приголосних фонем порівняно із системою голосних виявлено й у досліджуваному мовному просторі, оскільки, як засвідчують матеріали досліджень, у переважній більшості говірок серед проаналізованих словоформ найстійкішим є склад приголосних фонем; лише щодо деяких із приголосних зміни є відчутними.

Заступлення приголосного [ф] через [х] (*торх*, *хронт*, *хрукт*) та консонантною сполукою [хв] (*хва'м'іл'йя*, *х'верма*, *'шахва*, *ш'кахва*, *'шихвер*, *канх'вети*) є типовим для сучасних східнополіських говірок. Однак зіставлення мовлення говірок носіїв різних генерацій засвідчує частіше використання приголосного [ф] особами середнього та молодшого покоління, що, ймовірно, викликано впливом літературної мови.

Матеріали АУМ фіксують твердий [ч] у позиції перед рефlekсами /*є/ у переважній більшості східнополіських говірок, окрім південної частини діалекту, яка утворює суцільний ареал палатальності [ч'] (*во'лоч'ат'*, *то'лоч'ат'*) із говірками суміжного південно-східного наріччя (АУМ I: к. 123). Просторово-часовий аналіз дистрибуції опозиції [ч] : [ч'] засвідчує частіше співіснування аналізованих приголосних у сучасних східнополіських говірках, порівняно із цими говірками в середині ХХ ст. Варіантність [ч] і [ч'] в говірках стає можливою, ймовірно, через

співіснування двох протилежних тенденцій: до диспалаталізації всіх шиплячих, що впливає на втрату м'якості [ч'] [6: 175], та можливого впливу російської мови, у якій [ч'] м'який [1: 115–118]. Однак і в українській мові [ч] диспалаталізувався з-поміж інших шиплячих найменше і зберігає м'якість у багатьох говірках пд.-сх. наріччя та в деяких говірках пд.-зах. наріччя (АУМ III ч. 3, к. 17).

Відзначено функціональне ослаблення [дз] на користь [з] (*звон*, *'зеркало*, *'кузик*, *куку'руза*); заступлення африкати відповідним свистячим спостережено й у багатьох говорах південно-східного наріччя [2: 72].

Як і за попередньої експлорації (АУМ I: к. 112), у сучасних фіксаціях із північної частини говору диспалаталізований [ц] є безальтернативним у вживанні. Посиленню цієї риси на сході діалекту сприяють міжмовні та міждіалектні контакти (див. розвиток цього явища в суміжних російських говірках (ДАРЯ I: к. 46). У цій ділянці структури консонантів вплив південно-східного наріччя виявляється слабшим: за останні 60–70 років кінцевий [ц'] (*х'лопец'*, *ўдо'вец'*, *'зайец'*, *'мес'ец'*) майже не змінив ареалу уживання; це ж спостережено і в позиції перед наступним приголосним (*'ц'ац'ка*). Однак перед флексійними голосними заднього ряду ареал поширення [ц'] (*'вулиц'а*, *зо'виц'а*, на *'вулиц'у*) дещо збільшився (к. 3). Ймовірно, через вплив літературної мови м'який [ц'] спорадично поширюється й у північні говірки досліджуваного діалекту.

Спостереження над діалектним мовленням демонструє диференціацію східнополіських говірок у відбитті опозиції /р/ : /р'/, що зумовлено міждіалектними та міжмовними контактами, а також впливом української літературної мови. Матеріал засвідчує розширення ареалу розрізнення /р/ : /р'/ перед наступним [а] (*но(а)'р'адок*, *га'р'ачи(ї)*, *зо(а)'р'а*, *'бур'а*, *бу'р'ак* — *'разом*, *ра'д'іти*), що характерно для багатьох говорів південно-східного наріччя (АУМ III ч. 3: к. 18). Зауважено, що у говірках, у яких співіснують словоформи з [р] і [р'], інформанти середнього та молодшого покоління частіше вимовляють словоформи з [р'] (*но(а)'р'адок*, *га'р'ачи(ї)*, *зо(а)'р'а*, *'бур'а*, *бу'р'ак*), аніж особи старшої генерації. Перед рефlekсами /*є/ ситуація подібна, проте не ідентична: при загальному зростанні кількості говірок з [р'] розвиток голосних [и], [е] з /*є/ після [р] (*ре(и)ту'ват'*, *ре(и)'биї*) гальмує усталення словоформ з [р'].

Вимову типу *аче'р'ет* у середині ХХ ст. і на початку ХХІ ст. спостережено тільки у тих говірках, які зазнають впливу російських та білоруських говорів.

Взаємодія говірок зумовлює паралелізм (*зап'ре'жу* // *зап'р'а'жу*, *трох* // *тр'ох*, *'харк'іў* // *'хар'к'іў*). При цьому рефлекс [рї] перед голосними попереднього ряду поступово занепадає: вимову типу *трїох*, *за'рїа* спостережено насамперед у мовленні старшої генерації. На думку Г. П. Півторак, витворення [й] після [р] — явище автохтонне, що виникло на периферії давнього ареалу послідовної диспалаталізації [р'] по сусідству з північними середньонаддніпряньськими говірками, в яких ствердіння [р'] спершу не було [16: 231]; [й] між [р] та наступним голосним [а] засвідчено

також в окремих середньополіських, наддністрянських, покутсько-буковинських, волинських та бойківських говірках (АУМ I: к. 126–129; II: к. 115–116). У східнополіських говірках виявлено гіперизм щодо вимови [p] ('р'ама, гр'ад), які, очевидно, виникли за аналогією до р'ад, 'бур'а і под. [17: 26], що відомі говіркам південно-східного наріччя (АУМ I: к. 129; III ч. 1: к. 18; III ч. 2: к. 25). В обстежуваних говірках ця тенденція згасає. Прояви цього процесу відомі і в східнословобожанських говірках, однак у них, за спостереженнями К.Д. Глуховцевої, у кінці слова [p'] перед [a] в словах із кінцевим [p'] реалізується послідовно [3: 231]. У східнополіських говірках ареали з кінцевим [p'] та [p'] перед [a] здебільшого не накладаються.

До типових змін, що відчутно трансформують вихідну структуру слова, а відтак можуть впливати на його подальшу долю у говірках, належить поява протетичних приголосних звуків [4: 83]. Спільною рисою середньонаддніпрянських говірок та прилеглих до них східнополіських є відсутність протетичних приголосних перед [y] (АУМ I: к. 137–139). Повторне обстеження цього мовного простору засвідчило збільшення ареалу, у якому вживають 'вуха//'уха, 'вуса//'уса, 'вулик//'улик, 'вуж//'уж. За умов міждіалектного та міжмовного контактування можливі різні прояви цього процесу, напр., словоформа *вузол* у сучасних східнополіських говірках фіксовано рідше на 34 % порівняно із обстеженням у середині ХХ ст.; за аналізований період часу приблизно на стільки ж збільшилося поширення словоформи 'узел та 'узол (без протез); словоформа *вужкий* у деяких говірках витіснила форму 'уз'киї (уз'киї).

Спостереження засвідчують диференціацію східнополіських говірок щодо розвитку колишньої сполуки *tort; так, щодо словоформи *пороса* виявлено структури [oro], [ara], [ore], [are], [ere], [era]. Найуживанішими з них є перші дві, які маркують відповідно окаючі ([oro]) та акаючі ([ara]) говірки; інші варіанти словоформ постали, ймовірно, внаслідок накладання -оро-, -ара- та -ере- й трапляються у мовленні зрідка. Винятком є словоформа *паре'са*, яка в східнополіських говірках за обстежуваний проміжок часу збільшила уживання до 39 н.пп. Можливо, розвиток цієї словоформи спричинений ще й іншим фонетичним процесом: більш передня артикуляція кінцевого наголошеного [a] унаслідок регресивної асиміляції зумовила заступлення голосного заднього ряду [a]² голосним переднього ряду [e].

Складніша ситуація із словоформою *горобець*, оскільки динамізм її структури у східнополіських говірках полягає не тільки у різній реалізації *or у сполуці *tort в [oro], [are], [ere], [eri], [era], [ири], а й у варіюванні приголосного в анлауті — [в] або [г]. Вважається, що [г] в словоформі *горобець* замість первісного [в] виник під впливом сприйняття останнього як протетичного (типу [в] у *вівця*, *вулиця*, *вогонь*) і змінився в [г] (як у *горіх*, *гострий*) (ЕСУМ I: 570). На півночі східнополіського діалекту найуживанішою залишається словоформа з початковим приголос-

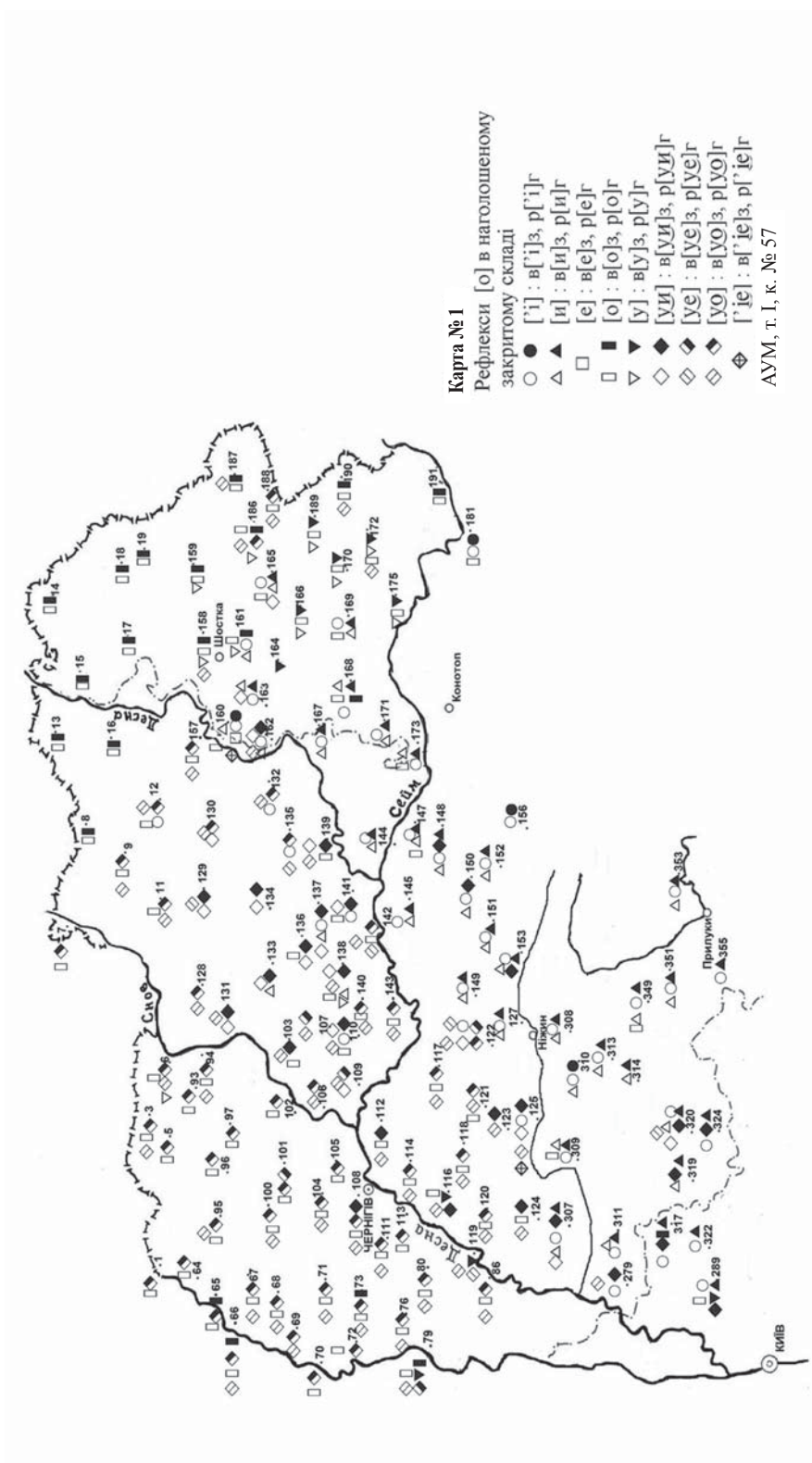
² Сполуку [are] спостережено тільки в акаючих говірках.

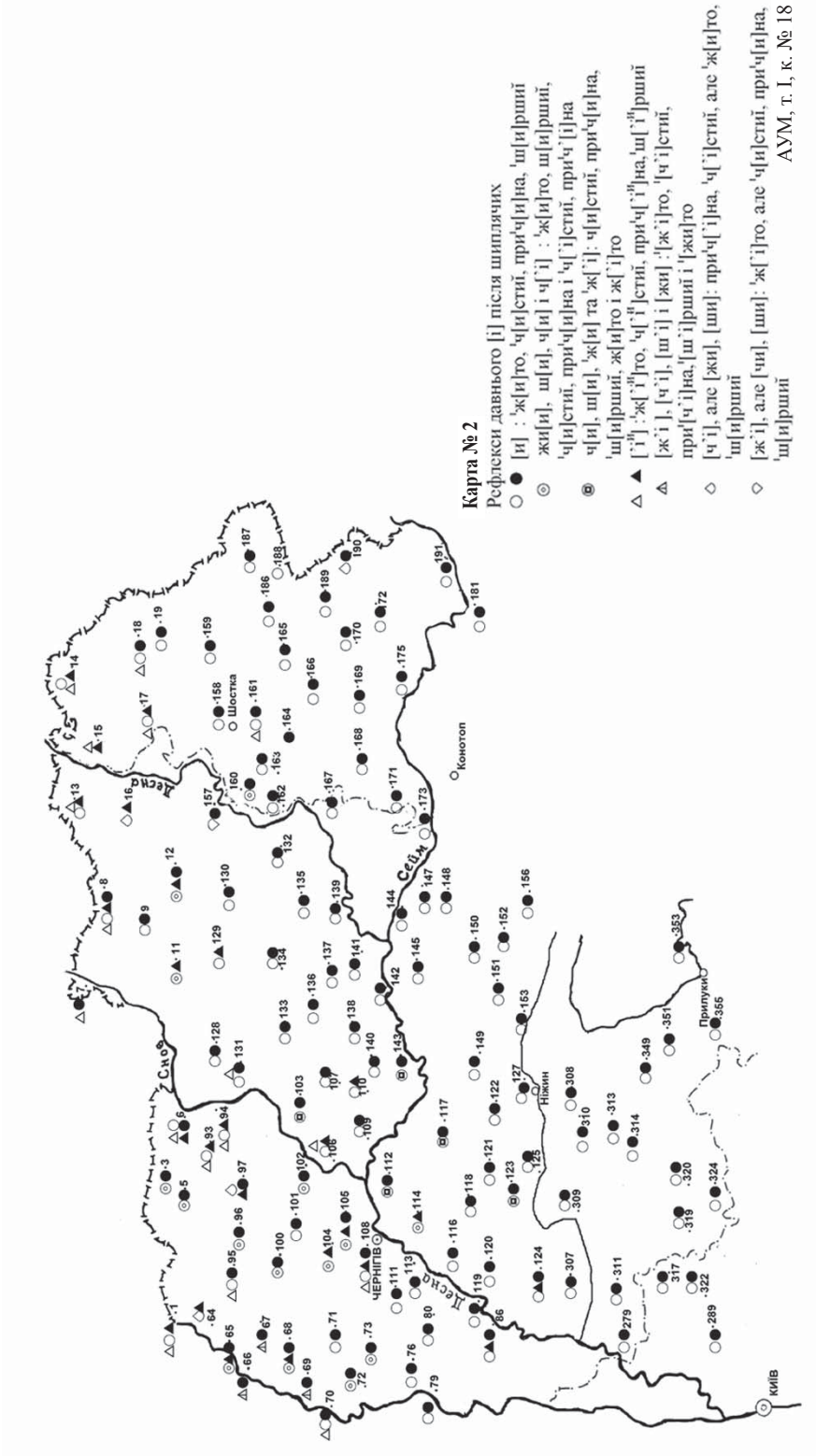
ним [в] (*вер'ебеї*). Більшого поширення (із 6 н.п. в середині ХХ ст. до 37 н.п. за нового обстеження) набула словоформа *вара'беї*. За відносно тривалий проміжок часу інша форма — *воро'беї* — розширила вживання до 11 н.п. Інші словоформи з початковим [в] за обох обстежень представлені спорадично, вживаються в 1–6 говірках: *варе'беї*, *в'ере'беї*, *вери'беї*, *в'ер'а'беї*, *в'ера'беї*, *вера'беї* та *вири'беї*. У південній частині східнополіського діалекту найуживанішою є словоформа з початковим [г] *горо'бец'*. Під впливом суміжних говірок південно-східного наріччя вона збільшила вживання вдвічі — до 40 н.п. Умовною стабільністю у вживанні відзначається форма *горо'беї*, яку виявлено в 10 говірках: на сучасному етапі це н.п. 100, 117, 122, 127, 144, 145, 149, 150, 171, 324, раніше — н.п. 122, 145, 147, 148, 149, 150, 289, 309, 322, 324. Отже, у 5 н.п. вона продовжила функціонувати, у 5 н.п. зникла й у 5 н.п. з'явилася. У 10 сучасних східнополіських говірках, які знаходяться у наддеснянській східнополіській смугі, засвідчено форму *гара'бец'*.

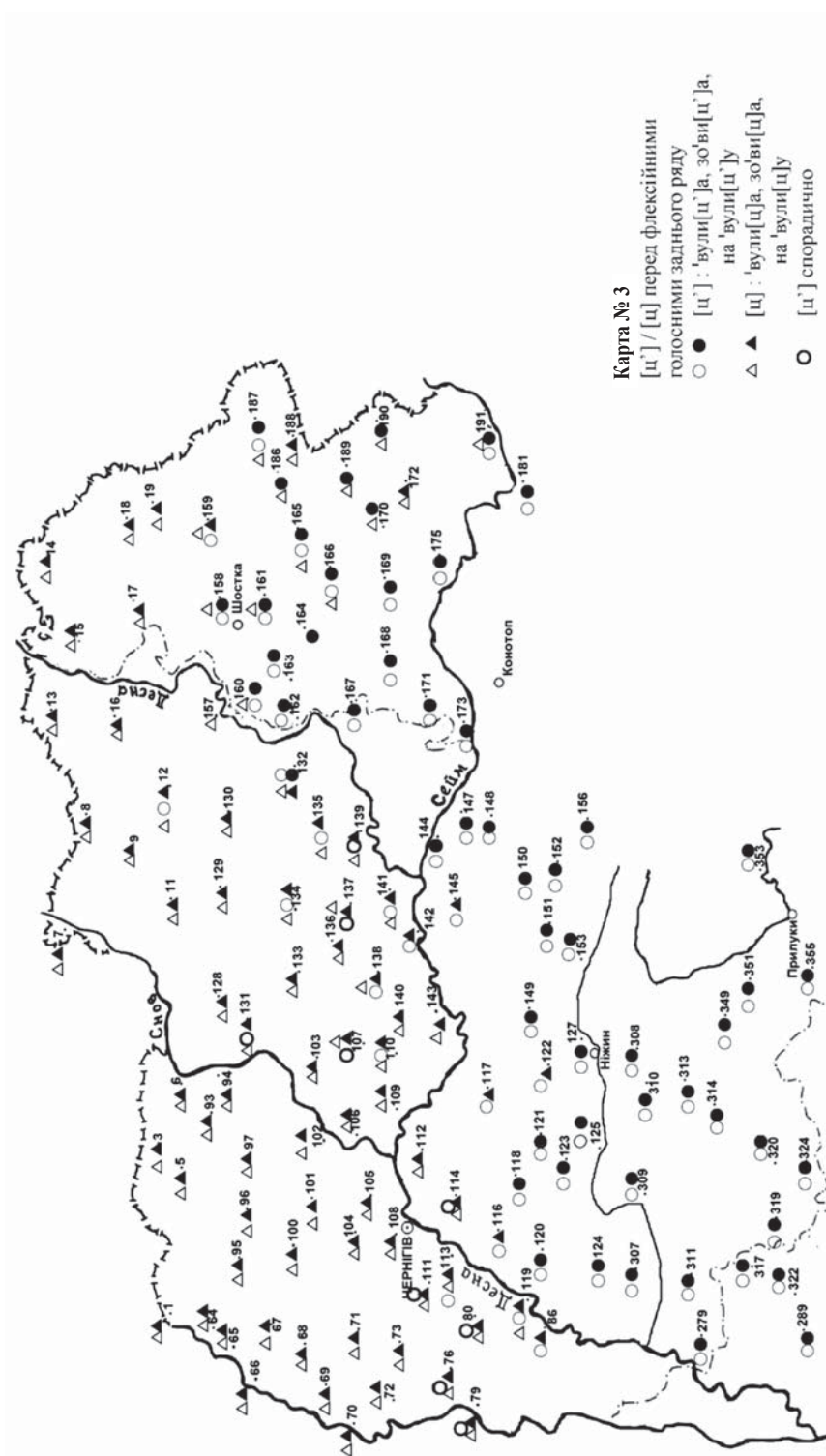
Спостереження дають підстави стверджувати таке: а) однією з ознак динаміки системи голосних фонем східнополіського діалекту є звуження використання дифтонгів; б) на півдні східнополіського діалекту розширюється територія ікавізму; в) давній [і] реалізується в алофонах [i] та [и], однак в деяких позиціях, зокрема після шиплячих, опозиція [i] : [и] частково руйнується внаслідок заміщення однієї фонемі після [ж], або [ш], або [ч]; г) приголосний [ф], хоч і функціонує частіше, ніж це було в середині ХХ ст., однак і досі в східнополіських говірках замість нього вживається [х] або сполука [хв]; г) збільшилася кількість говірок, у яких [ч] і [ч'] вживають паралельно; д) зазнав функціонального ослаблення [дз] на користь [з] (*звон*, *'зеркало*); е) використання [р] і [р'] виявляє тенденцію до вирівнювання за зразком літературної мови (*но(а)р'адок*, *га'р'ачи(ї)*, *зо(а)р'а*, *'бур'а*, *бу'р'ак*); е) у мовленні носіїв північної частини говірок східнополіського діалекту [ц] послідовно зберігає твердість (*х'лопец*, *їдо'вец*, *'зайец*, *'мес'ец*); ж) твердим цей звук виступає і на сході діалекту, що зумовлено впливом суміжних російських говірок; з) порівняно з попереднім часовим зрізом збільшилася територія співіснування протезованих і непротезованих словоформ: *'вуха//'уха*, *'вуса//'уса*, *'вулик//'улик*, *вуж//уж*; и) лівобережнополіські говірки щодо відбиття сполуки **tort* у словоформах *поро'с'а* та *горо'бец'* зберігають диференціацію.

Попри різну інтенсивність перебігу змін у реалізації голосних і приголосних фонем, деякі тенденції для них є спільними: скорочуються або зникають ті фонетичні варіанти слів, що раніше вживалися спорадично й не мали підтримки в суміжних говорах та в літературній практиці.

Карти № 1–3 репрезентують матеріали двох часових зрізів — середини ХХ ст. і початку ХХІ ст.: контурні фігури відтворюють матеріали, зібрані протягом 2010–2016 рр.; залиті фігури — матеріали середини ХХ ст., представлені в АУМ. Напівжирні контурні фігури на карті № 3 вказують на функціональне обмеження вияву діалектного елемента на сучасному хронологічному зрізі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АУМ — Атлас української мови: [в 3 т.]. — Т. І. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. — К., 1984; Т. ІІ. Волинь, Наддністриянина, Закарпаття і суміжні землі. — К., 1988. Т. ІІІ. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. — К., 2001.
- ДАРЯ — Диалектологический атлас русского языка. Центр Европейской части СССР. Выпуск I: Фонетика / [Под ред. Р.И. Аванесова и С.В. Бромлей]. — М.: Наука, 1986.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. — К.: Наук. думка, 1982 — . — Т. 1—.
- ЛАБНГ — Лексичны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. — Мінск, 1993—1998. — Т. 1—5.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Аванесов Р.И.* Русское литературное произношение / Р.И. Аванесов. — М.: Просвещение, 1984. — 383 с.
2. *Бевзенко С.П.* Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. — К.: Вища школа, 1980. — 246 с.
3. *Глуховцева К.Д.* Динаміка українських східнослобожанських говірок: монографія / К.Д. Глуховцева. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 592 с.
4. *Гриценко П.Ю.* Ареальне варіювання лексики / П.Ю. Гриценко / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. І.Г. Матвіяс. — К.: Наук. думка, 1990. — 272 с.
5. *Дзензелевский И.А.* Некоторые вопросы интерпретации лингвистических карт / И.А. Дзензелевский // Вопросы языкознания. — 1963. — № 4. — С. 94—101.
6. *Залесский А.Н.* Специфика диспалатализации шипящих в юго-восточном наречии украинского языка / А.Н. Залесский // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1982. — М.: Наука, 1985. — С. 152—176.
7. *Залеский А.М.* Вокалізм південно-західних говорів української мови / А.М. Залеский. — К.: Наук. думка, 1973. — 156 с.
8. *Залеский А.М.* Як треба вимовляти шиплячі звуки? / А.М. Залеский // Рідне слово. — К.: Наук. думка, 1974. — С. 38—45.
9. *Калнынь Л.Э.* Русские диалекты в современной языковой ситуации и их динамика / Л.Э. Калнынь // Вопросы языкознания. — 1997. — № 3. — С. 115—124.
10. *Касаткин Л.Л.* Современная русская диалектная и литературная фонетика как источник для истории русского языка / Л.Л. Касаткин. — М.: Наука, Школа «Языки русской культуры», 1999. — 528 с.
11. *Соссюр Ф.* Курс общей лингвистики / Редакция Ш. Балли и А. Сеше; Пер. с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечания / Пер. с франц. С.В. Чистяковой. Под общ. ред. М.Э. Рут. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. — 432 с.
12. *Мартинова Г.І.* Середньонаддніпряньський діалект. Фонологія і фонетика: монографія / Г.І. Мартинова. — Черкаси: Тясмин, 2003. — 369 с.
13. *Мойсієнко В.* Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник / В. Мойсієнко. — К.: ВЦ «Академія», 2016. — 284 с.
14. *Назарова Т.В.* Аканье в украинских говорах / Т.В. Назарова / Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1975. — Москва: Наука, 1977. — С. 211—260.
15. *Никончук М.В.* Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні: монографія / М.В. Никончук. — Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. — 316 с.
16. *Півторак Г.П.* Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис): [АН УРСР. Ін-т мовознавства; Відп. ред. В.Г. Складенко] / Г.П. Півторак. — К.: Наук. думка, 1988. — 280 с.
17. *Шарпило Б.А.* До питання про історичну природу деяких гіперичних явищ у говорах південно-східного наріччя української мови / Б.А. Шарпило // Шарпило Б.А. Вибрані праці / Б.А. Шарпило; [упоряд.: І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова, І.О. Ніколаєнко; за заг. ред. проф. Глуховцевої К.Д.]. — Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. — С. 16—31.

Статтю отримано 24.04.2017

Dmytro Marieiev

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv

FROM THE OBSERVATION ON DYNAMICS OF THE EASTERN DIALECTS:
PHONETICS

Based on the analyses of “Ukrainian Language Atlas” materials and own field recordings, which was made during 2010–2016 years according to the same programme and in the same localities after a relatively long period of time (60–70 years), author has defined stable language expressions and highlighted general trends of East-Polesian dialect phonetics development.

The observation on the East-Polesian dialects remote in time 60–70 years has shown a greater conservatism of consonant above the vocalism.

The leading trend of vowel phonemes system is its replacement through simplification of diphthongs in monophthongs. This process creates the preconditions for neglecting of relevant for such dialects feature as distinguishing of stressed and unaccented vowel. The most of changes occurred in the southern dialect areas that fall under the pressure of southeastern dialect and resemble them in phonetic terms.

The most of consonants tend to normalization of pronunciation according to literature language.

The lack of constancy in the realization of consonant and vowel phonemes is the result of dialect self-development, action of general phonetic trends and predetermined by interdialect contacts and interaction with other linguistic and territorial entities of literary languages (Ukrainian and Russian).

Despite the varying intensity of the current changes in vowel and consonant phonemes, some trends for them are common: those phonetic variants of words that are used sporadically and have no support either in related dialects or in literary practice have been reduced or disappeared. Phonetic variants of language units that does not have equivalents in East-Polesian dialect continue to exist and increase the frequency of use, broad areas, become exposed to regular phonetic processes, and are recorded by the written and oral tradition.

Keywords: *East-Polesian dialect; phonetics; development trends; language dynamics.*

Мовна мозаїка

ПЕРСОНА ГРАТА

На суспільному радіо з’явилася нова програма, яку журналісти називають «Персона грата», бо запрошують на неї бажаних людей. Ця назва — запозичений готовий вислів, не пристосований до української мови, не освоєний у ній. Такі запозичені слова та вислови називають варваризмами. У словниках радянського часу цей вислів подавали з літерою г, тобто *персона грата* (див.: Словник української мови, т. VI, с. 331). Оскільки він не освоєний в українській мові, то повинен бути оформлений так, як у мові-джерелі, тобто з літерою г. Саме тому в нових тлумачних та орфографічних словниках подано *персона грата*, *персона нон грата* (див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред.: В.Т. Бусел. — К., 2005. — С. 939; Український орфографічний словник. — Вид. дев’яте. — К., 2009. — С. 591).

Зважаючи на цю корекцію, програму на суспільному радіо правильно назвати «Персона грата».

Катерина Городенська